

Kolektiv autorů

Fasora, Lukáš (editor)

Příklady metod a analýz

In: Dvořák, Tomáš; Fasora, Lukáš; Chocholáč, Bronislav; Malý, Tomáš; Nečasová, Denisa; Stoklásková, Zdeňka; Wihoda, Martin. *Úvod do studia dějepisu. 1. díl.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 64-91

ISBN 978-80-210-7012-7; ISBN 978-80-210-7015-8 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130415>

Access Date: 29. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6. PŘÍKLADY METOD A ANALÝZ

Indukce a dedukce – nejde tu v žádném případě o metody specificky historické, jde o univerzální postupy vědeckého bádání, které historie pouze aplikuje na svůj předmět výzkumu. Indukcí se rozumí postup, kdy na základě pozorování jednotlivých jevů usuzujeme na obecnější závěry. Dedukce je úsudkem, v němž nová myšlenka logicky vyplývá z jistých tezí (premis) vystupujících v roli obecného pravidla pro jevy dané kategorie.

Historik obvykle obě metody používá současně při jediném výzkumu, jde o zcela běžný přístup vědeckého uvažování a jeho aplikaci si mnozí už ani explicitně neuvědomují. V teoretické rovině je rozlišována úplná indukce, kdy jsme schopni shromáždit dostatečné údaje o všech zkoumaných jevech, například o robotní povinnosti všech sedláků sledovaného panství. V praxi historického výzkumu je podobný jev ovšem řídký a aplikace metody je podvazována možnostmi pramenné základny. Odtud plyne pojem neúplné indukce, tedy vyvození obecnějších závěrů ze sledování nekompletního souboru jevů v daném místě a čase. Při aplikaci neúplné indukce je však na místě větší míra opatrnosti, neboť je možné, že se objeví jednotlivý jev, který může získané obecné tvrzení vyvrátit. V jistém slova smyslu je řešením z toho plynoucí badatelské nejistoty proces falzifikace obecného tvrzení, tj. s tvrzením získaným neúplnou indukcí pracovat jako s platným tehdy, pokud se v předem definovaném (dostatečném, tj. autoritami akceptovatelném čase) nepodaří zmíněné obecné tvrzení vyvrátit.

Deduktivní přístup nelze stavět do protikladu k induktivnímu, oba se vzájemně v praxi doplňují, nestojí izolovaně. Význam metody spočívá hlavně v možnosti badatelsky se zorientovat ve velkém množství pramenů a informací. V praxi jde obvykle o případ, kdy historik zná obecné závěry předchozích, zpravidla empiricky rozsáhlých a komunitou historiků respektovaných výsledků bádání a s jejich závěry pracuje jako s předpokladem. Uvedme si příklad: Badatel očekává, že pokud zná rozsah robotních povinností na panství Boskovice, že v případě panství Velké Opatovice nebudou výsledky zásadně jiné. Nepracuje ovšem s obecnými tvrzeními získanými předtím pro Boskovice jako s dogmatem, ale kalkuluje s možností, že místní specifika Velkých Opatovic mohou přinést v obecném závěru jisté, a často nikoliv nepodstatné odlišnosti, odchylky.

Ve starší české historické literatuře se setkáváme s případy dogmatického využití deduktivní metody v tom smyslu, že badatel pracuje s ideologicky podloženým tvrzením opřeným o obecné závěry – definované např. Vladimírem Iljičem Leninem (1870–1924) – jako se všeobecně platnou pravdou, kterou lze pouze aplikovat, v dílčích výzkumech prokazovat a podporovat, nikoliv však dále rozvíjet nebo vyvracet. V deduktivní metodě je obsaženo určité riziko manipulace, a je proto na místě důkladné promyšlení celého výzkumu a hlavně premis, které badatel přijímá jako výchozí.

Přímá a nepřímá metoda – jde o klasické metodické nástroje historické vědy 19. století, kdy také debaty o vztahu obou přístupů zaznamenaly svůj zenit. V případě přímé metody historik vychází z předpokladu, že je schopen pramen vyhodnotit tak, že jeho interpretace věrně odráží historickou skutečnost. Že tedy proces vnější a vnitřní kritiky pramene je tak dokonalý, že badatel 21. století dokáže jeho prostřednictvím chápat jevy staré třeba tisíc let. Také v případě jevů moderní éry nebo soudobých dějin platí bonmot, že „očitý svědek je přirozeným nepřítelem historika“, neboť jeho porozumění skutečnosti je z valné části subjektivní záležitostí danou věkem, vzděláním, výchovou, světonázorovou inklinací atd. Optimismus historiků 19. století při používání přímé metody již současní badatelé nesdílí a kalkulují daleko více s bariérou času, mentality atd., která historika ve snaze porozumět historickým jevům omezuje. Přímá metoda má tak pro současnost význam z hlediska kritiky pramene a popisu historické skutečnosti na jeho základě – což je ovšem pouze část cesty, kterou musí historik při své práci urazit. Pouhé převyprávění historické skutečnosti na základě známých pramenů je totiž dnes ve vyšších patrech historické vědy již nepřijatelné. Historik usiluje o hlubší interpretaci jevů a nechce zůstat v naprostém vleku pramenů, neboť by to zásadně omezovalo jeho možnost historickou skutečnost vyložit. Na druhou stranu platí, že bez vazby na pramen neexistuje historie jako vědní obor a namísto vědeckého bádání přichází tvůrčí psaní. Ve schopnosti vhodně a přiměřeně pracovat přímou metodou tedy tkví věrohodnost historika jako vědce.

Přímou metodou je např. možné popsat průběh bitvy u Jankova, ale k hlubšímu pochopení způsobu, jak uvažovali velitelé, řadoví válečníci, jak fungovalo zásobování vojsk, jak byla udržována morálka atd., nám patrně přímé prameny stačit nebudou. Nepřímá metoda proto slouží k aplikaci poznatků z roviny obecnějších vztahů na daný konkrétní historický jev – např. tedy naši znalost o tom, jak byla udržována morálka vojsk v bitvě u Lützen, můžeme na zmíněnou bitvu u Jankova s jistou obezřetností aplikovat. Nepřímá metoda se vyznačuje nejen vazbou na pramen, ale i mimopramenným poznáním, tj. aplikací obecně přijímaných zákonitostí historického vývoje, fungování

lidské společnosti nebo ekonomických vztahů na konkrétní jev. Také při aplikaci nepřímé metody je na místě obezřetnost. Nelze ji v žádném případě povyšovat nad metodu přímou a odpoutat touto cestou historické bádání od pramene a jeho kritiky. Nelze také přistupovat k historické skutečnosti s přehnaným sebevědomím a domnívat se, že obecné vztahy a zákonitosti zkoumané epochy již do té míry známe, že lze tuto znalost již pouze „ilustrovat“ na konkrétním jevu a při práci s konkrétními prameny. Tato cesta vede pak k tomu, že si historik z minulých jevů vybírá pouze ty, které jeho zažité interpretaci vyhovují. Ostatní pomíjí a označuje je za nepodstatné, geograficky nebo časově vzdálené atd. Častým je tento problém hlavně při výzkumu kulturních a sociálních jevů, kde je namísto otázka časové trvalosti a geografické přenositelnosti příslušných mentálních či sociálních struktur. Konkrétně jde např. o problém, zda a v jaké míře je možné znalosti o životní úrovni dělnictva získané pro Brno v roce 1890 přenést na liberecké dělnictvo v roce 1907, přičemž v úvahu je třeba vzít vývoj hospodářského cyklu, cenu bydlení, potravin, konkurenceschopnost sledovaného odvětví, jeho kapitálovou sílu, vazbu na veřejné zakázky a mnoho dalších faktorů.

Zpravidla tu platí, že historik pracuje nepřímou metodou obezřetněji, pokud ji aplikuje na časově a geograficky mu bližší historické jevy. Např. zámořští badatelé nad českými dějinami často v negativní slova smyslu překvapí zdejší odbornou veřejnost svým velkorysejším nakládáním s prameny, daným nutností časově omezeného studia v českých archivech, která se sice podpisuje na důkladnosti provedení přímé metody, ale na druhou stranu přicházejí často s originálními nápady v rovině aplikace metody nepřímé. Historik moderních dějin je také někdy udiven výkyvy interpretací téhož historického jevu u medievistů, kteří při omezeném portfoliu pramenů, především pro raný středověk, nakládají s přímou a nepřímou metodou ve svých výzkumech odlišně než badatel zvyklý na relativně bohatou pramennou základnu moderních nebo soudobých dějin.

Diachronní a synchronní přístup – nejde tu v pravém slova smyslu o metodu, spíše o pohled na dějiny, z něhož jsou teprve druhotně odvozovány metody. Diachronní postup znamená sledování změn, ke kterým došlo v jistém časovém období, postupujeme tu tedy souběžně s myšlenou časovou osou. Jde o postup výhodný a běžný při sledování dějin malých strukturálních jednotek, tj. jednotlivců, obcí nebo továren. Pokud se ovšem historik snaží zachytit souběh hospodářských, politických a kulturních jevů v jednom místě nebo sleduje souběžně dějinný vývoj ve více sídelních jednotkách, s diachronním přístupem nevystačí. Nutností se tu jeví abstrakce, která vzniká propojením paralelního vývoje většího počtu jednotek a systémů. Náhle se tu objevuje otázka, na které jevy klást

důraz, jak se nenechat svést jednoduchým mechanickým spojením vývoje v různých celcích a který jev zobecnit, který prohlásit za méně podstatný či okrajový. Přichází tu ke slovu synchronní pohled, který se snaží jevy vnímat jako dočasně stabilní, aby je mohl vzájemně konfrontovat. Načas tu historik abstrahuje od fenoménu historické změny, aby se mohl více věnovat jevům, které se jeví trvalými, aby více vystoupila do popředí struktura jevů, které se ve zkoumaném časovém období mění málo nebo jen nepatrně. Za příklad synchronního přístupu mohou sloužit snahy zachytit podobu sociálních struktur. Aby mohl historik vůbec směřovat k postižení životní úrovně moravského rolnictva v meziválečném období, musí vědomě abstrahovat od faktu, že situace jednotlivých rolnických rodin se v daném časovém úseku neustále proměňovala. Hodnocení bude tedy nutně generalizované, z pohledu pramene memoárového charakteru konkrétní osoby vlastně krajně problematické, přesto vědecky cenné ve svém sdělení o místě sledovaných struktur v celkovém vývoji.

Metoda sondy – používá se v případě, kdy historik stojí před úkolem zpracovat velké množství údajů. Klasickými příklady jsou otázky výzkumu poddanských povinností nebo sledování kvality bydlení a vůbec životní úrovně. Metoda sondy je někdy také nazývána metodou reprezentativního výběru. Ten je možno učinit v zásadě třemi způsoby.

Prvním je metoda náhodného výběru, která je ovšem akceptovatelná jen tehdy, pokud stojíme před daty dosud zcela neutříděnými, neprobádaným tématem a jde tedy o výzkum vysloveně průkopnický. Variantou náhodného výběru je i ta, kdy nevolíme zcela libovolně, ale seřadíme data např. podle chronologického klíče a blíže se věnujeme třeba každému tisícímu údaji. Eventuálně můžeme sáhnout k detailnější analýze, např. daňové poplatnosti osob narozených vždy 2. každého měsíce apod.

Jinou cestou výběru je tzv. kvótní výběr. Používá se často při sledování veřejného mínění nebo při sestavování sledovanosti televizních stanic. Jde v podstatě o vytvoření poměrně malé a snáze zkoumatelné skupiny sestavené na základě odpovídajícího zastoupení všech skupin obyvatelstva, tj. mužů a žen, věkových, vzdělanostních a sociálních skupin, profesí atd.

Třetím obvyklým postupem je osobní výběr, postavený na erudovaném zvážení dosud známých historických jevů a souvislostí. Např. postoj obyvatelstva k politice KSČ v polovině 50. let 20. století bude krajně obtížné detailně sledovat u veškerého obyvatelstva českých zemí, badatel se proto omezí na sledování dění na úrovni okresů. Zvolí si tři nebo čtyři okresy a v nich provede sondu. Do sledovaného souboru zvolí např. jeden průmyslový okres v Čechách a jeden na Moravě, podobně si vybere dva

agrární okresy. Nebo se přidrží výsledků posledních relativně svobodných voleb v roce 1946 a bude pracovat s jedním okresem s výrazně levicově orientovaným elektorátem (např. Kladno), s jedním okresem s výrazným zastoupením národních socialistů (např. Brno) a dále okres se silnou pozicí strany lidové (Uherské Hradiště) apod. Výhodou je přehlednější práce s vybranými údaji, nevýhodou výrazná role subjektivního rozhodování, jejíž míru si badatel mnohdy nemusí ani uvědomit. Obvyklým problémem je v tomto ohledu malá citlivost k údajům z tzv. šedé zóny, tj. údajům interpretačně málo výrazným, vyhraněným, a přílišná expozice údajů jednoznačných, jasně potvrzujících interpretaci, která je historikovi z nějakého důvodu blízká. Relevance takto provedené sondy je následně ověřována až výsledky dalších výzkumů.

Komparativní metoda – zpravidla se rozlišuje mezi prostým srovnáním dvou a více historických jevů a mezi užitím komparativní metody. Srovnání samo o sobě tedy není komparací, proces srovnávání je považován za techniku práce, komparace pak za metodu s propracovanou teorií. Základními pravidly pro komparaci jsou a) definice objektu komparace, b) určení cíle komparace, c) stanovení kritérií pro vlastní analýzu zvolených objektů a vymezení vztahu komparace k časové ose.

V případě prvního kroku si musí badatel ujasnit, zda hodlá komparovat jevy, resp. procesy téže kategorie; otázka přesné definice se tu jeví být naprosto zásadní. Při snaze komparovat např. vývoj měst v poslední třetině 19. století si musí badatel říci, kterou lokalitu vlastně považuje za městskou, zda toto určení je odvislé např. od pozice v ekonomickém dění nebo počtu obyvatel. Musí mít také jasno, zda chce srovnávat jevy relativně stabilní, nebo zda klade důraz na jejich dynamický charakter, tedy zda srovnává např. strukturu rozpočtů městských samospráv v roce 1887, nebo zda mu jde o vývoj výdajové stránky těchto rozpočtů třeba v letech 1862–1913.

Druhý krok obnáší definici cílů. Obvykle se historik snaží komparativní metodou dospět k rozpoznání shod a rozdílů mezi objekty komparace. K vyšším kategoriím cílů pak náleží zařazení prozkoumaných a komparovaných objektů a jevů do skupin jako východisko pro typologii či periodizaci; dalším krokem může být zasazení komparací prověřeného jevu do širšího kontextu historické vývoje. Vlastní komparací v užším slova smyslu je pak snaha vysvětlit příčinné vztahy mezi jevy a procesy a definice dílčích zákonitostí vývoje.

Stanovením kritérií pro komparativní analýzu rozumíme definici hlediska, podle kterého budeme jevy či procesy srovnávat. Obvykle se tu hledá nejnižší společný jmenovatel z hlediska znaků, který by současně nebyl banální a jehož použití by bylo spojeno s přínosem k vědeckému poznání. Platí, že čím početnější je soubor komparovaných jevů nebo procesů, tím méně početný je soubor kritérií, dle nichž komparujeme.

Rozlišujeme komparaci diachronní, tj. vázanou na myšlenou časovou osu, a komparaci synchronní, při níž se vychází z analýzy zvolených prvků v jednom konkrétním (zpravidla poměrně krátkém) časovém úseku. Diachronní komparace dokáže lépe postihnout dynamiku dějin, dějinný vývoj, je ale považována za obtížnější kvůli nutnosti zvážit mnoho faktorů tento vývoj ovlivňujících. Pro badatele-začátečníky je proto snadnější synchronní komparace, jejíž statický ráz ovšem zase ponechává stranou pozornosti řadu jevů, které zvláště historik musí brát v potaz a které vlastně představují specifikum užití komparativní metody v historii. Ale také její výhody jsou nepřehlédnutelné, důležité především je, že umožňuje vymezit odlišnosti spojené s prostorovým výskytem sledovaných prvků, a je proto pokládána za jeden z hlavních indikátorů nerovnoměrnosti vývoje jednotlivých míst a oblastí.

Historikové často tíhnou k dosažení nejvyšších met komparativní metody tzv. komparaci analogických historických situací. Tato metoda v sobě zahrnuje i periodizaci sledovaných jevů a umožňuje tak nacházet a porovnávat vývoj a proměny zvoleného prvku, resp. souboru prvků, v širším kontextu obecných zákonitostí (jejich) vývoje. Je nesporné, že tento typ analýzy je nejen nejobsáhlejší co do souboru užitých a potřebných dat, ale je rovněž nejnáročnější na jejich vymezení a zpracování. Na výzkum jakých témat se užívá komparativní metody nejčastěji? Škála je velmi široká: typy mocenských systémů, struktura poddanských povinností, proces industrializace, projevy národněemancipačního nebo dělnického hnutí v různých zemích, regionech i místech a mnoho-dalších témat.

Kvantitativní analýza – práce s kvantitativními údaji je v historické vědě dnes již zcela běžnou záležitostí, tradice tohoto postupu není však nijak stará – v obecném měřítku přibližně stoletá, v české historické vědě se s rozmachem této metody setkáváme až po roce 1945 v souvislosti se změnou priorit výzkumu po nástupu marxismu a důrazem na hospodářské a sociální dějiny. Historik se při užití kvantitativní metody musí rozhodnout, zda se vydá tradiční cestou a statistické údaje využije „pouze“ jako ilustraci své narace, přičemž pro tento postup nejsou nutné hlubší znalosti oboru statistika a vůbec matematických věd. Jiná cesta vede právě přes aplikaci metod statistiky a vyšších znalostí matematiky na historickou skutečnost, což je vzhledem ke kurikulu českého gymnazisty a studenta společenskovědních oborů na VŠ cesta bohužel zřídka vídaná.

Kvantitativní metody jsou ovšem pro historickou vědu velmi přínosné z hlediska shromažďování a třídění údajů o jevech hromadné povahy, při přesnější detekci příčinných souvislostí v dějinách a při usměrnění naší interpretace jevu, o kterém se zachovalo příliš mnoho subjektivních výpovědí a pramenů.

Výhoda užití kvantitativních metod v historii je odvislá především od schopnosti badatele shromáždit potřebná statistická data. Jde tu v prvé řadě o skutečnost, že do tzv. statistického období s relativně dobrým portfoliem pramenů kvantitativní povahy vstoupily české země až na začátku 19. století a zvláště pro místní či regionální výzkumy jsou k dispozici alespoň trochu relevantní data až z druhé poloviny 19. století. Starší statistické údaje nelze v celku považovat za věrohodné, nejasnost metody sběru dat, nahodilost údajů atd. jsou shledávány příliš velkými překážkami všeobecné akceptace. Ani pro starší období historik nemůže kalkulovat s kompletními číselnými řadami dat vhodných ke komparaci či vyvozování závěrů přímou metodou, nasnadě jsou časté přetřžky ve sběru dat, nekompatibilita metod a geografické odlišnosti. Zvláště pro 20. století je při užití kvantitativních metod namísto ostražitost vzhledem k politické manipulaci s daty – připomeňme si slavný údajný výrok Winstona Churchilla (1874–1965): „*Věřím jen takové statistice, kterou si sám zfalšuji.*“

Historik pracuje kvantitativní metodou obvykle ve třech krocích. V prvním musí vypracovat soustavu statistických znaků, na jejichž základě následně stanoví soubor jednotek, s nimiž pak bude dále pracovat. V podstatě tedy jde o to definovat si, který kvantitativní historický jev má v úmyslu sledovat a které prameny mu to (alespoň částečně) umožňují. Pro příklad si řekněme, že hodláme sledovat vývoj nominálních mezd dělnictva na Moravě v letech 1908–1913 a že použitelným pramenem jsou státem shromažďované údaje o odvedech na zdravotní pojištění, které se odvíjely od výše nominální mzdy. Důležitým kritériem výběru jednotek je reprezentativnost, což souvisí se správnou aplikací metody sondy. Nelze tedy sebevědomě tvrdit, že výše zmíněné údaje shromážděné pouze pro Brno vypovídají o situaci celé Moravy nebo že údaje o dělnictvu v textilním průmyslu lze vztáhnout i na dělnictvo strojírenské, neboť mj. z memoárů a dobového tisku víme, že situace v těchto odvětvích byla zásadně odlišná.

Ve druhém kroku si historik definuje znaky a případné zvláštnosti vybraných jednotek, které chce v dalším výzkumu sledovat a třídit podle určitého klíče tak, aby další práce s nimi směřovala k odpovědi na stanovené badatelské otázky. V našem případě hraje roli např. výše odvedených plateb v závislosti na sezonních pracích a sezonní nezaměstnanosti, častých např. v potravinářském průmyslu. Roli hraje forma pojištění, kterou si mohl dělník zvolit ze škály přibližně pěti či šesti možností (s mírným dopadem na výši odvedených plateb). Historik tak stojí před otázkou, zda není lépe kvantifikovat poměry podle jednotlivých odvětví než paušálně pro všechny zaměstnance v dělnických profesích, zda nedělit výsledky podle kalendářních měsíců atd.

Ve třetím kroku pak dochází k samotné aplikaci statistických a matematických metod na vybraný soubor podle stanoveného klíče, jednoduše řečeno, dochází k samotnému

„počítání“. Presentace výsledků je následně provedena buď formou tabulky nebo grafu. Podcenění definice záměrů a třídících klíče v prvním či druhém kroku mívá pro výsledky výzkumu fatální následky, velké vynaložené úsilí a naděje vkládané do aplikace kvantitativní metody se tak mohou být znehodnoceny v tabulkách bez relevantní výpovědní hodnoty.

Biografická analýza – jejím cílem je prostřednictvím detailní analýzy života konkrétního člověka v minulosti přispět k poznání širokých kontextů jeho veřejného působení, osobního a rodinného života, hospodářské dimenze života a mnoha dalších aspektů. Vedle tradičního zájmu o životy státníků, panovníků, světců, významných umělců nebo podnikatelů existuje tendence uchopit tímto způsobem i život lidí, kteří ve společenské hierarchii zaujali spíše nižší pozice a kteří vlastně vynikali jenom v místním nebo regionálním měřítku. A za marginální nemůžeme považovat ani snahy takto tematizovat životy lidí veskrze „obyčejných“, či lidí stojících z různých důvodů na okraji společnosti, včetně zločinců, prostitutek apod. V užívání metody mohou být také patrné jisté degenerativní znaky, spojené s komercializací historického bádání. Projevují se jednak ve výběru osob, přičemž v hledáčku se častěji objevují typy osob, které má současný bulvár ve zvyku označovat termínem celebrity, hlavně však specifickým tázáním opřeným o titěrné drobnosti intimního života, dohledávání skandálů, naznačování či dokonce vytváření quasiafér apod. V Rakousku se např. staly synonymem pro pokleslé biografické dějepisectví nesčetné pokusy o zachycení života císařovny Sisi.

Špičková aplikace metody na historické osobnosti mezinárodního věhlasu vyžaduje mnoho let práce, zpravidla jde o díla zralých historiků na vrcholu či sklonku jejich kariéry, elévům historické vědy jsou přístupné méně významné osobnosti spíše místního či regionálního významu. Časově náročné je především shromáždění pramenů, neboť metoda vyžaduje práci s prakticky kompletním portfolioem informací o sledované osobě, tj. memoárů, korespondence, pramenů úřední povahy, literárních a vědeckých děl s autorstvím připisovaným sledované osobě, recenzí a ohlasů na tato díla, shromáždění politických manifestů, žurnalistické činnosti, záznamů ze zasedání spolků, jichž byla sledovaná osoba členem či účastníkem atd. Kromě pramenů takto bezprostředně spojených s analyzovanou osobností je zde ještě k mání nepřeborné množství pramenů kontextualizujících činnost sledovaného, tedy např. knihy, které četl, vědecké objevy jeho kolegů, konkurentů, žáků, místa, která navštívil nebo která navštívit chtěl atd. Cílem je komplexní zachycení dobového kulturního a socioekonomického kontextu, vlastně ohledání způsobu myšlení a vnímání světa u dané osoby. Touto cestou vzniká profil osobnosti, který někteří historikové nazývají mentální mapou, a tuto je nutno

dále srovnávat s osobami sociálně, kulturně, nábožensky atd. blízkými a hledat shody a rozdíly v uzlových bodech (vazba k rodině, sexualita, vzdělání, ambice, religiozita atd.).

Běžnou součástí špičkových biografí je v současnosti zařazení tázání po mýtu či „druhém životě“ sledované osobnosti v dějinách, ať už v rámci národní společnosti (např. František Palacký v českém nebo Hans Kudlich v německém prostředí v českých zemích), nebo v rámci určité politické subkultury (např. Antonín Zápotocký u socialistického dělnictva), nebo konfesní komunity (Antonín Cyril Stojan v římskokatolickém prostředí). Dostáváme se tím k tzv. etnosymbolismu, tj. k analýze, jakým způsobem jsou do symbolického vyjadřování přínosu díla sledované osoby promítány splněné i nesplněné cíle a touhy jisté komunity, jakým způsobem se dílem dané osobnosti legitimizují režimy, politické strany atd.

Rakouský historik Ernst Hanisch v práci *Otto Bauer – Der große Illusionist* představil strhující interpretaci života, díla a mýtu jednoho z vůdců a teoretiků rakouské sociální demokracie, světoznámé osobnosti pevně spojené s Vídní, ale také s Brnem a Československem. Kniha se drží tradičního chronologického postupu biografické analýzy jen velmi rámcově, jedním z důvodů je obrovské množství pramenů spojených s Bauerovým veřejným působením a minimum s vazbou k intimní sféře života. Práce není v žádném případě chronologickým sledováním Bauerových životních kroků, veřejných vystoupení, působení ve funkcích apod., tento tradiční řád je mnohokrát narušován, aniž by ovšem utrpěla srozumitelnost textu. Hanisch ve velké části své práce ohledává „mentální mapu“ Otto Bauera a srovnává ji s jemu podobnými osobnostmi. Za profilové znaky považuje sociální pozici Bauerovy rodiny, která patřila mezi poměrně zámožné měšťanstvo a jejíž potomek by tedy z tohoto pohledu neměl v řadách socialistů co hledat. Dalším znakem je Bauerův židovský původ a napětí spojené s antiklerikální a antináboženskou ideologií sociální demokracie, která se však v praxi projevovala řadou pragmatických kompromisů a Bauera přiváděla ke specifické interpretaci vlastního židovství a role náboženství a víry v životě člověka vůbec. Tématem je také Bauer – voják, člověk, který sice hlásal oficiální antimilitaristickou politiku sociální demokracie, současně však v jistém smyslu sdílel kulturu a identitu „němectví“, a proto také první světovou válku přijal za svou, byť bez nadšení. Marxista Bauer – jinak též rezervní důstojník c. k. armády – se pyšnil svými vojenskými výkony, které vnímal patrně jako potvrzení svých organizačních, vůdcovských schopností a v neposlední řadě – své mužnosti. Hanisch sleduje, jak Bauer reaguje v okamžiku zásadních krizí své interpretace světa a celého světónázoru, jako byly rozklad monarchie v roce 1918 nebo krátká občanská válka v Rakousku v roce 1934. Pečlivě analyzuje pozitivní i negativní

mýty a rozpory, které Bauera obklopují, zvláště zajímavá je práce s „mýtem zbabělce“, který Bauera provázal kvůli jeho zmatenému a snad skutečně nepřilíš hrdinskému chování během událostí roku 1934.

Metoda kolektivní biografie – v souhrnu osob, které prošly dějinami, se okruh těch, o nichž lze napsat smysluplnou vědeckou práci biografickou metodou při zkoumání portfolia relevantních pramenů markantně zužuje. Metoda kolektivní biografie částečně vychází vstříc poptávce po sledování životů i těch osob, jejichž stopa v pramenech zůstala z různých důvodů poměrně slabá, někdy téměř nezatelná.

Nelze ovšem zapomínat na skutečnost, že filosoficko-metodologický základ užití metody kolektivní biografie je od klasicky pojaté biografie dosti odlišný. Zatímco biografická metoda staví do centra pozornosti jednotlivce v dějinách, i když se táže na míru jeho specifik, metoda kolektivní biografie postupuje opačně – v centru pozornosti jsou tu historické sociální struktury, role jednotlivce sice není úplně opominuta, ale přece jen je tematizována až jako druhořadá skutečnost.

Jaký je praktický postup při práci touto metodou? Cílem je zachycení společných ekonomických, sociálních a v menší míře také kulturních znaků osob, jejichž okruh je zpravidla vymezen příslušností k nějaké formální instituci, zastáváním úřadu apod. v přesně definovaném období, vymezeném obvykle změnou legislativy nebo režimu. Jde např. o členy parlamentu, obecního zastupitelstva, podnikatelského grémia, studenty některého oboru, členy spolku apod., ovšem může jít také např. o prostitutky, které se v roce 1924 podrobily v Moravské Ostravě lékařské prohlídce, pohovoru a očkování. Sledované znaky jsou předdefinovány tzv. maticí, tedy vzorovou datovou vizitkou každého člena sledovaného souboru tak, aby matrice po doplnění daty všech členů poskytovala odpovědi na klíčové badatelské otázky. V matici zaměřené např. na výzkum generování elit v občanské společnosti druhé poloviny 19. století badatel sleduje členy obecního zastupitelstva konkrétního města s předpokladem, že právě tady lze detekovat jádro neaktivnějších a veřejně nevlivnějších příslušníků místní měšťanské (občanské) komunity. Do matrice se pak obvykle zanášejí údaje o vzdělání, majetku, konfesi, členství ve spolcích a veřejných organizacích, vlastnictví nemovitosti a její symbolický význam (pozice v rámci urbánního komplexu sledovaného města), údaje o rodinných poměrech, sociálním postavení manželky, jejích i vlastních rodičů, sňatkové strategii dětí a případně mnoho dalších. Metoda kolektivní biografie doznala svého velkého rozmachu s nástupem masového užívání počítačů, bez nich by zpracování poměrně velké sumy sériových dat bylo krajně obtížné. Díky počítačům lze totiž získaná data třídit dle různých kritérií, např. politických vazeb, konfese, majetkové pozice atd.,

a získaná hromadná data následně použít při interpretaci role občanské společnosti ve městě jako celku, k přesnější detekci jednotlivých zájmových, profesních, konfesních aj. frakcí. Metoda byla v minulosti kritizována pro svoji nízkou citlivost vůči roli individua v dějinách a v dnešní době je její aplikace již poněkud za zenitem, ale při vhodném doplnění některými kulturněhistorickými, ikonografickými i biografickými metodami si svůj přínos jistě obhájí i nadále.

Analýza mikrohistorická – předmětem zájmu je hustá síť sociálních, ekonomických a kulturních struktur v malém prostoru, dnes je zpravidla pojmán jako prostor dokonce menší než jediná obec (domácnost, rodina, kruh přátel apod.). Historik se pohybem v „malém“ snaží zachytit způsob, jakým člověk v komunikaci a interpretaci přikládá významy a smysl všednímu dění kolem sebe, jak rozumí světu. Metoda je zvláště pro začátečníky obtížně uplatnitelná při absenci pramenů nazývaných ego-dokumenty, které se pevně a detailně vážou ke konkrétní osobě nebo osobám a které jsou následně postaveny vedle pramenů úřední povahy nebo výsledků aplikace metody orálních dějin. Metoda směřuje k ověřování toho, jak je „objektivní“ realita převedena do „subjektivní interpretace, jak vlastně člověk vůbec rozumí dění a světu kolem sebe“. Vychází se z předpokladu, že realita je příliš komplikovaná, než aby jí byl člověk schopen rozumět v její komplexnosti, zajímavé tedy je, co si z reality extrahuje a považuje pro sebe za významné, co z reality funguje jako podnět k dalším reakcím apod. Metoda si všímá faktu, že člověk reaguje spíše na výsledek než na jednotlivé fáze určitého historického jevu a na detaily těchto fází, že v pochopení jevu je prostě skryto mnoho nejasností a slepých uliček.

Mikrohistorický výzkum se ovšem neomezuje na tyto výše zmíněné a nejčastější interpretace, ale jeho přínos je i v používání kvantifikačních a statistických přístupů s detailní znalostí místního kontextu. Pochopitelně s tím, že statistická data bez znalosti místních podmínek a bez přiměřené a promyšlené komparace ztrácejí svoji výpovědní hodnotu a vytvářejí při přílišné koncentraci na makroúroveň a sklonu ke generalizaci vlastně jakousi virtuální realitu, ve které nikdo reálně nikdy nežil a nežije. Vychází se z prosté premisy, že lidé vnímali a vnímají svět kolem nich zpravidla velmi odlišně od toho, jak svět interpretují statistikové.

Metoda orální historie – česká historická obec je v pohledu na toto téma rozdělena na optimisty, kteří orální historii vnímají jako svébytnou metodu, a pesimisty, kteří ji chápou jen jako techniku práce s pramenem. Přístup je nejčastěji užíván pro tázání na pomezí politických a kulturních dějin – nejde tu o dotazování se bývalých

držitelů moci, což lze považovat hlavně za klasickou metodu výzkumu politických dějin, ale „obyčejných“ lidí. Nejde o jejich podíl na politických událostech, ten je koneckonců zpravidla vcelku nicotný, ale jde o zaznamenání jejich prožitku typických běžných situací a vztahů. S dotazovaným není metodicky nakládáno jako se ztělesněním určitého typu nebo jako příslušníkem sociální vrstvy, ale jako s individuem se specifickým pohledem na historickou skutečnost.

Miroslav Vaněk ve své publikaci o metodických a technických postupech orální historie uvádí, že: „... cílem analýzy by však nemělo být pouhé porovnání narátorova sdělení se známými skutečnostmi. Cílem výzkumu jsou jednak informace (nové, měnící dosavadní poznatky, shodující se s nimi) získané od narátora, jednak – a to především – narátor sám, jako subjekt a osobnost. Z osobnosti narátora lze vydedukovat mnohé o sděleních, která v rozhovoru poskytl, a zároveň poskytnutý rozhovor či vyprávění je nezastupitelným materiálem, umožňujícím poznat narátorovu osobnost (a implicitně jeho roli v určité historické události nebo procesu). Předmětem analýzy a interpretace se proto musí stát i individuální, svébytné rysy narátorova slovního nonverbálního projevu. Při tomto aspektu výzkumu je na místě začlenit do analýzy i určité kvantifikující (nikoli však statistické) prvky, umožňující rozkrýt z jazykového hlediska specifika narátorova sdělení.“

Ovoce metoda nepřináší ani tak v případě interpretace jednotlivého osudu a jednotlivého pohledu na dějiny, ale hlavně při srovnávání podobných osudů. Historik aplikující metodu orálních dějin musí velmi dobře zvážit cestu, po níž se k respondentovi přibližuje, navazuje kontakt, musí pracovat s vědomím jistého předporozumění, které mezi ním a dotazovaným existuje jako bariéra. Vzhledem ke skutečnosti, že respondenty jsou zpravidla lidé vyššího věku, je těchto bariér mnoho, vedle generační může jít o etnické diference, snahu respondenta činit se v rámci vzpomínek společensky úspěšnější a „lepší“ člověkem. Velkým problémem je vůbec podoba a struktura otázek, u nich je třeba co nejvíce eliminovat potenciál manipulace s respondentem, který má často přirozenou tendenci říkat to, o čem si myslí, že je poptáváno. Kritika metody upozorňuje na to, že její aplikace přináší do vědeckého poznání hlavně to, co chtěl k dějinám říci uživatel metody, a to při veškeré dobré vůli eliminovat rizika metody.

Výše již zmíněný Miroslav Vaněk uvádí příklady orálně historického dotazování:

Špatně formulované dotazování:

Tazatel: „Když jste se přestěhovali do X, tak jste zároveň přešel z OV KSC na KV, tedy na vyšší funkci s větší pravomocemi a zodpovědností, že ano? Cítil jste se tam spokojený nebo vás nová funkce spíše stresovala? Ve funkci krajského tajemníka jste potom zůstal až do důchodu?“

Narátor: „... Ano ...“

[Není jasné, na co vlastně narátor odpovídá. Na poslední z otázek? Na dotaz k přechodu na vyšší funkci? Otázky byly navíc nápovědné: ... „větší pravomoci a zodpovědnost“... a po poslední z nich narátor nejspíš neví, čím otázky začínaly. Vzpomíná si tedy na kladené otázky a ne na své prožitky. Pochopitelně potom neví, jak navázat.]

Správně formulované dotazování:

Tazatel: „*Jak se pak změnila vaše funkce, když jste se přestěhoval do X?*“

Narátor: „*Přišel jsem na kraj, tam jsem dělal tajemníka, bydleli jsme v novostavbě, ale ne paneláku, teda žádný luxus, luxus to tedy nebyl, taková vilka, říkalo se tomu okál, ale skoro sem se tam ani neukázal, na tom vejboru sem byl denně do večera, furt něco chodilo shora a my jsme to zase posílali dál na ty okresy, od nás sem znal spoustu lidí, ale třeba z P. už míň, ani sem někdy nevěděl, s kým vlastně telefonuju, že jo, člověk si musel dávat furt pozor jako...*“

Tazatel: „*Jak jste se s tlakem té nové funkce vyrovnal?*“

Narátor: „*No, někdy... taky sem rybařil, rekreačně, žena teda ryby jako nejí, často jsem to zase pustil, dát jsem to nikomu nemohl, že aby se jako neřeklo, že jako úplatek, jo, ten stav, člověk měl někdy až nahnáno...*“ /odmlka/.

Tazatel: /po delší odmlce/ „*Nahnáno?*“

Narátor: „*No, ne zas až tak, spíš jako před těma sjezdama, když se tam něco, tak na ÚV koukali, aby to hodili na nás, jako na kraj, zodpovědný za kraj jsme byli my.*“

Tazatel: „*A vy sám jste zodpovídal za...?*“

Narátor: „*Za to zemědělství, nejdřív, a pak...*“

Na tzv. *otevřené* otázky, uvozené *Jak*, *Proč*, *Jakým způsobem* apod., nelze odpovédět ano – ne. Narátor začne vysvětlovat. Je lépe nechat jej raději zabíhat do nepodstatných detailů než ho přerušit, protože se často k hlavní linii vyprávění vrátí sám. Tazatel by měl trpělivě snést i chvíli ticha – narátor vzpomíná, uvažuje, hledá nit vyprávění nebo se nad něčím zarazí. Pokud pomlka nekončí, může tazatel vstoupit *ne otázkou*, ale *zopakováním* (s povzbudivým tónem) poslední věty (části věty) narátora. Tím mu zároveň dává najevo, že ho sleduje *pozorně, se zájmem* a že je *zvědavý* na další pokračování. Podobný význam mají tazatelovy nedokončené oznamovací věty, přitakání, pobídka „*A potom...*“; „*Říkal jste, že...*“; „*To muselo být náročné /složitě/ zajímavé...*“.

(VANĚK, Miroslav a kolektiv: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc 2003, s. 25 an., 39 an.)

Specifickým způsobem je orálně historická metoda užívána při výzkumu dějin společenských minorit a subkultur, nejlépe si zmíněné zvláštnosti uvědomíme při výzkumu dějin Romů, v českém bádání velmi vyspělém. Pracovníci různých vědních oborů se při výzkumu daných jevů romské kultury setkají dříve nebo později s komplikacemi či přístupy jednotlivých respondentů specifickými právě proto, že jde o příslušníky jiné etnické menšiny. Nepřipravený jedinec se může bez zavinění jakékoliv strany dostat do situací velmi problematicky řešitelných. Při výzkumu mezi Romy je tedy žádoucí seznámit se s odlišnostmi v normách chování, v chápání určitých situací i v životních hodnotách a postojích. Obecně platí, že starší generace je konzervativnější a s níže nastíněnými problémy se tedy můžeme setkat častěji u ní. U mladších osob naopak sledujeme přiblížení se „evropskému vzoru chování“.

Jinak vnímá určitou událost nebo skutečnost žena a muž, dítě, dospívající a dospělý člověk. Dokonce i příslušníci různých subetnických romských skupin mohou mít na jeden a ten samý fakt odlišné názory, vyplývající z jejich etických a životních norem. Ucelený pohled vytvořený průřezem názorů rozdílných generací by měl být jistě cílem každého výzkumníka.

První těžkosti mohou nastat již před zahájením a zaznamenáváním samotného rozhovoru. Výzkumník se může setkat s komplikacemi při domlouvání termínu, nedůvěrou vůči své osobě či k samotné skutečnosti, že chce nahrávat rozhovor, který se týká soukromí dané osoby. Především u starší generace může romský respondent projevit nedůvěru nejen z důvodu jiné etnické příslušnosti, ale i z důvodu pohlaví tazatele. Obdobnou roli jako pohlaví hraje i věkový rozdíl mezi oběma stranami.

Vůči tazateli neromského původu uplatňují romští respondenti obvykle spíše stanovisko vysvětlovací, při němž předpokládají jeho téměř úplnou neznalost romské kultury, historie či životních hodnot. Tento přístup je ve výsledku velmi přínosný, protože respondent je ochoten detailně vysvětlit či popsat fakt, který je dle něj mezi Romy obecně známý a s Romy není nutno jej více rozebírat. Pro tazatele jde o cenné záznamy, díky nimž může objasnit jinak majoritou nepochopený nebo přímo odmítaný jev romské kultury. Stále je však nutno mít na paměti, že k obdobným informacím se tazatel dostane právě až při opakovaných návštěvách u respondenta.

Pro odborného pracovníka je v dnešní době nahrávací technika naprosto samozřejmou a nepostradatelnou součástí výzkumné práce. Plánuje-li rozhovor s Romy, je nutné je upozornit na skutečnost, že použije záznamovou techniku, a konkretizovat jakou a za jakým účelem. Značná část romských respondentů je k uchovávání svých slov lhostejná a mnohdy nechápe, z jakého důvodu je nutno pořizovat potvrzení, že s archivací souhlasí. Obvykle také nelpí na dodržení anonymity a souhlasí s poskytnutím získaného materiálu pro badatelské a výstavní účely či pro média.

Pro širokou romskou rodinu je typické společné rozhodování o problému. Rozhovoru by tedy měl být přítomen pouze tazatel a respondent. V opačném případě se rozhovor stane záležitostí všech přítomných a pro badatele tak klesá jeho výpovědní hodnota. Při návštěvě respondenta se může neromský tazatel dostat do neobvyklých a pro něj neznámých situací, které jsou způsobeny odlišnými normami chování. Nezbytností je přijmout příslovečné pohostinství Romů, za které není třeba děkovat a není vhodné o něj ani prosit.

Pro vypravěče je vždy ideální taková situace, kdy smí mluvit mateřským jazykem, popřípadě nářečím, které je mu vlastní. Pokud respondent nehovoří svým mateřským jazykem, může se stát, že z něj některá slova nebo části vět nepřeloží správně. V horším případě se rozhodne raději myšlenku neprezentovat, aby se „neztrapnil“.

Při nejasnostech je nutné se opětovně setkat s narátorem a nechat si případné nesrovnalosti objasnit. Pro mnohé badatele a výzkumníky náležející k majoritě obyvatelstva je prvotní setkání s minoritní komunitou obvykle překvapivé. Každý by měl znát nejen základy historie minorit, ale i kultury, norem chování a zvyklostí. Zvýší se tím jeho šance proniknout mnohem detailněji do života svého respondenta a získat co neplastičtější obraz o něm.

Uměleckohistorická analýza – postup vlastní oboru dějin umění používá pro své potřeby i historická věda, pro kterou stojí v těsné blízkosti diskursivní analýzy. Přístup k uměleckému dílu (obrazu, plakátu, pomníku, bustě atd.) lze rozdělit do pěti kroků: a) popis a „rozpoznání“ díla, b) heuristika (analýza pramenů a literatury), c) analýza díla a komparace, d) rekonstrukce kontextu, e) konstrukce významu. V prvním kroku jde tedy vlastně o převod uměleckého díla nediskursivní povahy do podoby vědeckého diskursu, popisu provedeného vědeckým jazykem. Ve druhém kroku jde např. o ohledání materiálu, rozměrů, stavu zachování, míry originality díla. Třetí krok znamená rozčlenění díla do jednotlivých částí a hlubší vhled do použitých materiálů, technik a tvarů, přičemž následně je dílo srovnáváno s dalšími uměleckými díly dle hlediska času, místa, autora atd. Ve čtvrtém kroku rekonstruujeme původní stav uměleckého díla (např. v případě pomníků ohledáváme pozici díla v rámci urbanistické struktury města, ve vztahu k okolním budovám dle stavu k okamžiku vybudování pomníků). V návaznosti sledujeme související faktory vzniku díla po lince materiál – autor – objednatel – funkce. Posledním krokem je pak míněno tázání směřované na umělecké dílo – zařazení díla v rámci stylu, „rozšifrování“ zpráv, které dílo obsahuje, rozvaha nad možnostmi jeho psychologického či politického využití atd.

Je třeba rozlišovat mezi *ikonografií* a *ikonologií*, dvěma přístupy dějin umění, které si hojně bere za své také historická věda. Prvním pojmem se rozumí tzv. obrazopis, tedy nauka o námětech výtvarného umění. Ikonologie je pak naukou o výkladu výtvarných děl. Ikonologický přístup je pro část historiků zajímavý schopností rozkrýt skrytý symbolismus uměleckého díla, část historiků tyto postupy ovšem odmítá jako příliš spekulativní. Německo-americký historik umění Erwin Panofsky (1892–1968) představil některé postupy při výkladu symbolů na *Portrétu manželů Arnolfini* od Jana van Eycka. Dílo je zajímavé mnoha symboly svátosti manželství, např. spojené ruce a manželova zdvižená ruka jako gesto manželské přísahy, svatební pokoj s lůžkem, ovoce na okně jako stav před prvotním hříchem, pes jako symbol manželské věrnosti, dřeváky na podlaze vykládal Panofsky jako alegorii Mojžíše před Hospodinem, sošku sv. Markéty jako patronky narození dítěte apod.

Největšího rozvoje metoda uměleckohistorické analýzy doznala v 50. letech a při aplikaci na renesanční umění. Uplatnění ikonologické metody na moderní umění není zatím v české historické vědě příliš běžné, jde nicméně o potenciálně zajímavý pohled na problém. Za příklad nám poslouží plakát *Pyramida kapitalismu* – viz obr. na s. 161.

Předikonografický popis díla a heuristika (kroky a–c):

Formálně jde o plakát vytvořený na objednávku americké odborové asociace dělnictva v roce 1911, který prezentuje jednotlivé společenské vrstvy formou pyramidy. Základ pyramidy tvoří 16 zástupců nižších vrstev, identifikovatelných podle oblečení a atributů: dělníci (dva vlevo demonstrují), chudší řemeslníci, rolníci; ti podpírají celou pyramidu. Nad nimi „kapitalisté“, reprezentanti ekonomických elit 19. století, továrníci, velkoobchodníci – sedm osob hodujících u stolu, připíjejících si šampaňským; muži ve fracích, ženy v červených róbách. Nad nimi pět vojáků, tři pěší s puškou a bajonetem, dva dělostřelci. Ještě výše tři vysocí duchovní různých konfesí: katolický kardinál, luteránský pastor, pravoslavný kněz; rozeznatelní podle oděvů i symbolů. Nejvýše pak tři vladaři, každý z nich symbolizující jistou formu vlády: zleva doprava prezident, absolutní monarcha, konstituční monarcha. Zcela na vrcholu pyramidy je plný pytel s dolary. Dále jednoduché popisky, které vysvětlují základní význam jednotlivých částí pyramidy. Historik se v tomto kroku zabývá také mírou originality zobrazení a komparací s jinými podobnými díly. Analýzu širokého kontextu vzniku plakátu si samozřejmě nelze představit bez důkladné práce s literaturou a prameny.

Ikonograficko-ikonologický přístup (krok d):

Sledování významu a dobového kontextu jednotlivých symbolů – nutné využití široké škály dalších pramenů a literatury. Příklady: Prapor v ruce jednoho z dělníků jako výraz sociálního odporu; kontext stávek a demonstrací v dané době, rozmach dělnického hnutí, zdůrazněn význam jednotného postupu napříč profesemi, rasami, pohlavím. Mrtvé dítě při základně pyramidy ukazující jako memento na chudobu nejnižších vrstev, skrytá výzva pro dospělé, aby nedopustili opakování drastické bídy u další generace dělnictva. Šampaňské jako tehdejší symbol luxusu a zhýralosti boháčů, šarlatové róby žen naznačující jejich prostituční chování. Symbolika a stereotypy u církevních představitelů – atributy každého z nich a jejich význam v kontextu konfesijně specifické formy náboženství (katolická obřadnost, luteránský důraz na čtené slovo apod.); naznačena nutnost provedení sekularizace společnosti a položení jejího nového – vědeckého – základu v intencích Marxova učení. Zajímavým kontextem je, proč autoři zvolili ke zpodobnění zástupce pouze těchto tří konfesí a jaká je jejich relevance z hlediska víry laiků? Proč například na obraze chybí rabín? Když židé vždy hráli v (americkém) kapitalismu významnou roli a vztah židů k finančnímu sektoru a „pytlům s dolary“ je tradičním stereotypem? Vládci a prezentace tří forem státního zřízení – odkaz na tehdejší veřejnou debatu a představy o jednotlivých způsobech vlády, reprezentace státu; oblečení a atributy každé z postav a jejich význam (např. frak a cylinder a jejich kulturní kontext). Pytel s americkými dolary: hodnota a význam dolaru v oné době; obecně význam peněz a kapitálu, konotace na banky, investice, analýza zachycení údajného protikladu práce a kapitálu v kulturních artefaktech atd. Pyramida jako výraz sociální struktury a sociální vrstvy obecně: symbolika pyramidy jako hierarchie (která kontextualizuje až středověké představy o trojím lidu); rozšíření původní skupiny těch, kteří vládou, bojují a pracují, o skupinu těch, kteří konzumují, a těch, kteří vykládají církevní pravdy; reprezentace jednotlivých skupin prostřednictvím kolektivních stereotypů (návodné nápisy). Např. vojáci jsou zde příznačně symbolem utlačování a ohrožení obyčejného lidu, nikoliv jeho ochrany, což dokládá výrazný antimilitarismus socialistů a odmítnutí armády v její údajné roli tmelu držícího národ pospolu. Církevní představitelé jsou pojeti v kontextu sekularizované společnosti již pouze jako ti, kdo člověka balamutí, o spáse, věčném životě apod. není naznačeno nic. Kapitalismus je tu tedy vyložen výhradně jako systém, který člověka deptá, nikoliv jako systém, který dává lidem práci, narušuje stavovské dělení společnosti, nebo který v střednědobém časovém horizontu přináší společnosti vyšší životní úroveň. Naznačení liberály prosazovaného rovnítka mezi kapitalismem a lidskou svobodou zcela chybí a v kontextu je dokonce karikováno.

Recepce díla – perspektiva diváka (krok e):

Primárně je na místě otázka role obrazu v tehdejšímu kontextu vizuální kultury (noviny, knihy, film atd.). Historik se zabývá rolí plakátu v dobové vizuální kultuře, sleduje umístění plakátů obecně i umístění tohoto konkrétního plakátu, kdo a kde jej mohl vidět, při jaké příležitosti se tak dělo. Dále se soustřeďuje na rozměry plakátu, co z jeho prvků bylo vidět, co nikoliv, zda se u plakátu lidé shromažďovali, zda u něj vedli debaty, zda byl plakát např. předmětem soudního sporu, zda se plakát stal v nějakém smyslu obecně známým, „legendárním“, přelomovým, z jakéhokoliv důvodu. Sleduje funkci díla: charakteristiku plakátu (účel, distribuce, význam, kvantita); umístění (kdo a kde jej mohl vidět), rozměry (co na něm mohl kdo vidět), užití díla (jak s ním bylo zacházeno – např. lidé se u něj shromažďovali a vedli veřejné diskuse; nosili jej při demonstracích; anebo jej viděli pouze v soukromí a detailně jej zkoumali). Na závěr historik rozvažuje o možnosti vnímání a porozumění danému dílu: Pro koho byly výše analyzované symboly a jejich významy pochopitelné? Rozuměli jim všichni lidé stejně, anebo si je mohli vykládat různě? Byl obyčejný dělník schopen porozumět všem indiciím v kontextu svého vzdělání? Do této oblasti patří také analýza různých tvůrčích strategií a technik, pomocí nichž chtěl autor díla zapůsobit na diváka – zde je zjevná názornost, tj. vysvětlení základních momentů pomocí textu, resp. jednoduchých hesel, která dávají každé části jasný význam a také vedou diváka k tomu, aby si všiml právě těchto prvků; není zde nijak složitá symbolika, žádné emblémy, jež by umožňovaly více rovin porozumění.

Metoda právní ikonografie je poměrně mladá a vcelku málo užívaná, ale o to zajímavější metoda, která v sobě spojuje právní symboliku, historické disciplíny (historii a pomocné vědy historické) a právní etnologii, tedy analyzuje možnosti znázorňování osob, reálií, textů a jejich funkcí. Obrazy náleží k sekundárním právním pramenům stejně jako budovy, předměty, avšak vzhledem ke svému raritnímu výskytu a komplikované symbolice stojí ve stínu primárních právních pramenů – textů. Obrazy a předměty mající funkci právních pramenů mohou nejen odlehčit „suchost“ právních dějin a pomoci publiku k příjemnějšímu pohledu, nýbrž také mohou zaplnit mezery interdisciplinárního bádání a sloužit k vizualizaci právních pramenů.

Obrazové prameny s právní tematikou jsou typické pro středověk a raný novověk. Hypotetickou otázku o účelu těchto pramenů je možno zodpovědět tezí o dvojitým rozdílném přístupu k pramenům. Obrazy nalézající se v zákonících a jiných písemnostech, jež byly přístupné pouze v centrech tehdejší vzdělanosti, tedy v kláštrech a zeměpanských kancelářích, byly určeny úzkému okruhu osob, naproti tomu jiná

znázornění, např. vitráže v kostelích a jiných budovách, sochy, reliéfy atd. byly přístupné široké veřejnosti.

Na prahu moderní doby obrazů s právněikonografickou tematikou ubývá. Příčiny můžeme pravděpodobně hledat v ústupu analfabetismu, v lepším přístupu veřejnosti k publikacím, tedy nejen ke knihám, ale též k právním normám, významnou roli zde sehrál osvěcenský stát, který se snažil o zpřístupnění právních norem obyvatelstvu.

V moderní době dochází nejen k ústupu obrazů s právní symbolikou, nýbrž také k jejich obsahové proměně. Objevují se obrazy s právní tematikou, jejichž hlavní funkcí není – jako převážně doposud – zprostředkování informací, nýbrž kritické nebo satirické stanovisko ke znázorňovanému problému. Zde je možno pozorovat červenou nit k později velmi oblíbeným karikaturám, satirickým a humoristickým periodikům, jež zažívaly největší dobu rozkvětu v druhé polovině 19. století.

Primárně stojí obrazy s právní tematikou „na křižovatce“ několika oborů, především právních dějin a dějin umění, historie, etnologie, dějin literatury atd. Jejich hodnota je proto v každém oboru jiná, což může v hraničních případech vést k tomu, že jsou ze stanoviska právní ikonografie, resp. právních dějin, extrémně hodnotné, avšak z pozice dějin umění téměř bezcenné. Za příklad užití právněikonografické analýzy může sloužit analýza *Alegorie Všeobecného občanského zákoníku* (olej, 130 × 130 cm, autor Ignaz Pieschel, Muzeum města Ústí nad Labem, obraz nedatován, přibližná datace 1847–1849) – viz obr. na s. 162.

Životní data Ignaze Pieschela, malíře a radního města Ústí nad Labem, nejsou známa, jako radní působil mezi lety 1828 až 1855. Ignaz Pieschel se věnoval především dekorativní malbě, a to v interiérech movitých obyvatel města Ústí a nedalekých lázní Teplic.

Ústřední postavou *Alegorie Všeobecného občanského zákoníku* je Justicia (tedy personifikovaná Spravedlnost), s váhami v jedné a mečem v druhé ruce. Justicia je zde znázorněna vidoucí, tedy nemá, stejně jako Justicia v *Josefínském zákoníku*, obvyklou pásku přes oči. Barva oděvu – královská modrá – může symbolizovat mimořádné postavení Všeobecného občanského zákoníku (královská modrá nebo červená se objevují jako typické barvy vznešenosti již od středověku, často je mají např. korunovační roucha panovníků). Ozdoba hlavy, jež je pro tuto postavu velice netypická – mašle se závojem – dodává Justicii měšťanský charakter. Všeobecný občanský zákoník symbolizují tradičně znázorňované desky Starého zákona a především otevřená kniha s nápisem „Allgemeines Bürgerl. Gesetzbuch“, nesená andělem, stejně jako řada výnosů c. k. zemského gubernia – „Verordnungen von dem k. k. Landesgubernium“. Alegorii doplňují právněhistorické atributy: fasces – svazek prutů jako symbol úřední moci,

jenž byl používán ve starém Římě (později se objevuje též u jiných států: Francouzské republiky, Spojených států amerických, ale i fašistické Itálie), moc symbolizuje i prostá zeměpanská koruna, klasickým právním atributem je zde též přísahající ruka. Vavřínová větev pod Všeobecným občanským zákoníkem a koruna mohou být též interpretovány jako symboly vítězství, a to jak panovníka jako vítěze nad Napoleonem, tak vítězství Justice jako „čisté justice“ (termín objevující se v zákonících a jiných pramenech koncem 18. století). Zrcadlo v rukou anděla neukazuje obličej nahlížejícího, nýbrž obličej Janův (římský bůh Janus se dvěma obličejí jako symbol přeměny, vývoje, minulosti a budoucnosti, dvojakosti aj.), tedy někdy komplikovanou dvojí, a přesto jednotnou spravedlivou cestu práva. Rozevřené okovy rovněž držené andělem jsou atributem nové občanské společnosti (objevují se takto i v Josefínském zákoníku), pravděpodobně jde o narážku na zrušení nevolnictví. Atletickou postavu Justice obklopuje prosvětlené ovalné pozadí, jaké bývá kolem postav na obrazech s církevní tematikou.

Velký obraz nevznikl v době publikace Všeobecného občanského zákoníku (1811), nýbrž mnohem později, mezi lety 1847–1849. Jestli měla být alegorie Všeobecného občanského zákoníku výrazem občanských svobod, resp. požadavků konstitučního života za revoluce roku 1848, zůstane zřejmě hypotézou.

Genderová analýza se v historii začala uplatňovat od 80. let 20. století jako reakce na metodologické a teoretické problémy dějin žen. Dějiny žen pracovaly s kategoriemi „ženy“ a „ženská zkušenost“, které se postupně ukazovaly jako problematické. Kategorie „ženy“ vytvářela iluzi, že existuje určitá podstata společná všem ženám bez ohledu na sociální vrstvu, věk aj. Kategorie „ženská zkušenost“ vycházela ze stejného základu a budila dojem univerzální kategorie. Historická zkušenost je však podmíněna časově, kulturně, sociálně apod. Např. životní ženská zkušenost otrokyň byla odlišná od zkušenosti otrokářovy manželky (jiná sociální vrstva, etnicita), naopak se nejvíce blížila životní zkušenosti otroka. Oproti esencialismu dějin žen gender history pracuje s kategorií genderu, která o žádné společné podstatě žen principiálně neuvažuje, ale představuje analytickou kategorii historického výzkumu vycházející především z konstruktivismu.

Ačkoli existuje mnoho teorií genderu a forem genderových analýz, nejjednodušší a nejrozšířenější způsob jak vysvětlit, co to gender v nejobecnější rovině je, znamená vymezit ho vůči pohlaví. Gender je kulturní a sociální konstrukt feminity a maskulinity, který se mění v různých historických epochách, společnostech apod. Každá společnost v daném období předepisuje svým členům „správné“ podoby ženskosti a mužskosti. Jak se mají muži a ženy oblékat, jaké mají mít záliby, jaké je pro ně vhodné povolání apod. Tyto psané i nepsané normy si každý jedinec osvojuje již od narození, většinou

neuvědoměle v procesu primární a sekundární socializace. Např. již v dětství evropská děvčata dostávají panenky, chlapci autíčka, jsou vychováváni k tomu, aby dívky byly sociálně vnímavé, chlapci neplakali apod. Pohlavím se naopak rozumí biologická „danost“ člověka, v nejširším slova smyslu tělesnost. Ve společnosti panuje představa, že pohlaví určuje konkrétní podobu genderu. Podle toho jsou „správné“ vlastnosti a role žen i mužů odvozené od biologické danosti, jsou přirozené. Za přirozené je např. považována „bytosťná“ submisivita žen a dominance mužů. Ve společnosti totiž gendery (maskulinita a feminita) nestojí v neutrálním vztahu, ale naopak v tzv. binárních opozicích. Charakteristiky spojované s maskulinitou (např. aktivita, racionalita) jsou považovány za hodnotnější než ty, které jsou spojovány s feminitou (např. pasivita, emocionalita). Protikladné chápání genderů ve společnosti s sebou nese jasný mocenský aspekt, který považuje řada badatelek za důležitější než kterýkoliv jiný (třídní, národnostní atd.)

Vraťme se ale k vymezení genderu a pohlaví, které tvoří časté východisko k pochopení kategorie genderu. Na základě mnoha analýz se ukazuje, že fyzická (pohlaví) a kulturní či sociální (gender) dimenze nejsou neprostopupně a striktně odděleny. Tělo včetně jeho pohlavních orgánů a znaků není pro jedince neutrální hmotnou realitou, ale předmět vědomé i nevědomé reflexe. Tělesnost je v tomto smyslu již předem „připravena“ momentálně převládajícími dobovými diskursy krásy, sexuality apod., které ovlivňují přístup jedince k sobě samému. Např. proměnlivé je pojetí tělesné krásy – jaké parametry má mít ideální postava včetně pohlavních znaků (ňader a rozmnožovacích orgánů), pojetí studu – o čem je vhodné či nevhodné hovořit apod. Do tradičního duálního dělení pohlaví žena-muž není také možné zařadit další formy, např. transsexualitu. Zároveň gender jako kulturněsociální konstrukt není nutně spojen s pohlavím. Především v každé společnosti paralelně existuje několik podob maskulinity a feminity, přičemž jedna z nich většinou dominuje. Odlišná je např. představa o „správné“ ženě s vysokoškolským vzděláním a dělnici, jiné nároky jsou kladeny na „správnou“ ženu v produktivním a důchodovém věku. Zároveň žádný jedinec se ve skutečnosti nechová pouze na základě „své“ genderové role. Žena vykazuje znaky maskulinních podob jednání a naopak. Spojení maskulinity a feminity nalezneme např. u policistky při zásahu či u muže na rodičovské dovolené.

Výše uvedená relativizace striktního oddělení či jasného vymezení genderu a pohlaví odkazuje k jedné významné skutečnosti. Gender zde byl dosud charakterizován ve dvou částečně se prolínajících rovinách. První z nich tvoří analytická „metarovina“, kde jde o to, jaká teoretická východiska jsou spojena s užíváním této kategorie při konkrétním výzkumu. Druhou rovinu představuje dobové pojetí genderu ve společnosti, tedy

předmět samotné analýzy. Badatel či badatelka musí tyto roviny oddělovat a nikoli je ve svých závěrech směřovat. Např. gender jako analytická kategorie podstatnou, bytostnou souvislost s pohlavím odmítá, naopak dobová podoba genderu jako kulturněsociálního konstruktů těsnou souvislost, či dokonce kauzální vztah s pohlavím deklaruje.

Na co je tedy možné genderovou analýzu aplikovat? Pro historii je nejdůležitější časová proměnlivost genderu, tedy že představy o maskulinitě a feminitě se v různých epochách mění. To nám umožňuje aplikovat gender jako analytickou kategorii na jakékoli historické období. Zároveň gender history stojí na přesvědčení, že gender je zakódován ve všech oblastech společnosti. Díky tomu se možnosti genderové analýzy neomezují jen na určité dílčí aspekty či sféry, ale můžeme analyzovat konkrétní podoby genderu všude, např. v politice, rodině, sexualitě, literární produkci, ekonomických vztazích apod. Při konkrétním výzkumu se tedy nemusíme zaměřovat pouze na ženy, jak to dělaly dějiny žen, ale můžeme sledovat určitou problematiku z hlediska genderového uspořádání a zkoumat, jakou roli zde hrály dobové představy o feminitě a maskulinitě a jakým způsobem se to konkrétně projevilo.

Genderová analýza v nejobecnější rovině spočívá ve sledování a interpretaci dobových představ o maskulinitě a feminitě. Většinou je zaměřena na určitou konkrétní oblast společnosti či problematiku ve vymezeném časovém období. Genderovou analýzu můžeme aplikovat např. na analýzu argumentů v souvislosti s rozšiřováním volebního práva, možností vysokoškolského vzdělávání apod. Většinou se genderová analýza soustřeďuje na čtyři hlavní sféry: 1) Kulturní ideologii – genderová analýza zkoumá, jakou podobu mají dobové normotvorné ideologie, v nichž je maskulinita a feminita implicitně či explicitně obsažena. V této souvislosti se také můžeme ptát, jak jsou dobové obrazy maskulinity a feminity reprodukovány a které oblasti společnosti nejvíce zasahují. 2) Symbolické znaky – genderová analýza se zaměřuje na kulturní symbolické vzorce spojené s maskulinitou a feminitou. Zkoumá, jak jsou tyto gendery obsaženy např. při oslavách svátků, jak je motiv poskvrnění či adorace spojován s maskulinitou nebo feminitou, v jakém kontextu apod. 3) Sociokulturní uspořádání – genderová analýza si všímá, na základě jakých obrazů maskulinity feminity jsou jedinci z určitých sfér společnosti vylučováni, či naopak s nimi primárně spojováni. V procesu vyloučení je možné sledovat např. vztah feminity a politiky, vztah maskulinity a rodičovství. 4) Genderová identita – genderová analýza se zaměřuje na vlastní sebereflexi určitého jedince ve společnosti, většinou jde o významnou osobnost. Sleduje, na základě jakých konstruktů maskulinity i feminity a jakým způsobem vnímá daný člověk sama sebe jako muže či ženu, zda se dobovým dominantním pojetím vymyká či je naplňuje apod.

Genderová analýza jako celek obohacuje historické bádání v několika ohledech. Především nabízí alternativní konceptuální přístup, který může odkrýt nové skutečnosti. Díky tomu se mohou projevit limity dosavadních interpretací, v moderní éře nejčastěji např. demokracie, liberalismu. Gender history narušuje také velká vyprávění historie zejména v rovině objektivitu a periodizace. Genderové analýzy totiž dokládají preferenci eurocentrismu a maskulinity, tedy to, že předkládané dějiny jsou spíše dějinami „bílého středostavovského muže“ než ucelenou a vyváženou interpretací dějin společnosti jako celku. V souvislosti s periodizací gender také ukazuje jistou kontinuitu a změny vyvolané komplexnějšími procesy než jen politickými událostmi, o něž se tradiční periodizace opírají.

V poslední době se bádání metodou genderové analýzy otevírá širšímu úhlu pohledu, který zahrnuje nejen „ženská“ specifika, ale též specifické aspekty mužů a dětí a v širším kontextu dějiny rodiny. Tento postup vede ve svém konečném efektu k užšímu propojení genderové analýzy s metodami sociálních dějin, jimiž se v tomto proudu bádání vlastně genderová studia stávají. Jiný směr genderové analýzy vyvolal zvýšenou poptávku po dějinách maskulinity, jež vznikly „protireakcí“ na zvýraznění typických ženských aspektů historického bádání. Čas prověří, nakolik je tento specifický přístup dlouhodobě udržitelný, nicméně publikace k dějinám maskulinity vyvolávají rozporuplnou odezvu (přinejmenším podle recenzí) nejen mezi historičkami, ale zpravidla i mezi historiky a odbornou veřejností z jiných oborů.

Diskursivní metoda – diskursem se rozumí v běžném jazyce dialogické či monologické pojednání o nějakém tématu, v jazyce historické metodologie nabývá ovšem pojem poněkud odlišného významu. Diskursem se tu rozumí kulturní pozadí každé promluvy, jde o způsob chápání skutečnosti příznačný pro určitou dobu a kulturní prostředí. V diskursu se projevují horizonty a limity existence člověka. Pro historika je důležité, že analýza diskursu umožňuje doplnit běžnou interpretaci minulosti, opřenou o klasické prameny. Jde vlastně o přístup poskytující šanci rozkrýt způsob uvažování sledované osoby, skupiny osob, vymezit si jejich vnímání sebe sama, spojenců, nepřátel, strachu, naděje atd. V české historické škole bychom stěžii hledali historiky dogmaticky lpějící na snad přece jen extrémní Foucaultově představě o vztahu jazyka a skutečnosti. V názoru na využitelnost diskursu k objasnění některých kulturních procesů vedoucích k vytváření struktur v dějinách jsou již domácí historikové optimističtější.

Vždyť co je vlastně diskursivní metoda? Vedle hledání imaginární „historické pravdy“, zpravidla podepřené fakty z pramenů, umožňuje diskursní analýza další „rozměr“: jejím prostřednictvím se může historik ptát, proč tak lidé jednali, co říkali, (a možná ještě

důležitější) co neříkali, nesměli či neodvážili se říci, co se skrývalo za jejich jednáním, proč volili určité výrazové prostředky a jak můžeme jejich verbální prostředky vyhodnotit.

Analýza diskursu spočívá v detekci klíčových pojmů spojených obvykle s některým z politických táborů nebo výrazných subkultur. Prostřednictvím těchto pojmů rekonstruují příslušníci a sympatizanti sledovaného tábora minulou skutečnost a to, čím promlouvá minulost k současnosti. Je ovšem zřejmé, že jazyk má v tomto procesu roli pouze jednoho z faktorů, těžko si například představit rekonstrukci dělnického hnutí v 19. století s výhradním použitím kategorie diskursu, nutné je nepochybně kalkulovat také s fenoménem materiální kultury, postavením na trhu atd. Ale ani diskurs a kulturní aspekty procesu nelze podcenit. Typickým znakem např. diskursu socialistického dělnického hnutí konce 19. století je používání a téměř adorace pojmů spojených s dílem Karla Marxe (třída, třídní boj, vykořisťování), příznačné jsou jazykové útvary typu „kapitalističtí upíři“, „bohatství z krve a potu dělnictva“. Charakteristickou ukázkou je např. úryvek z básně Petra Bezruče *Ostrava*:

*Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem
sto roků kopal jsem uhlí,
za sto let v rameni bezmasém
svaly mi v železo ztuhly.
Uhelný prach sed mi do očí,
rubíny ze rtů mi uhly,
ze vlasů, z vousů a z obočí
visí mi rampouchy uhlí.
Chléb s uhlím беру si do práce,
z roboty jdu na robotu,
při Dunaji strmí paláce,
z krve mé a z mého potu.
Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím,
hlubokých páni vy dolů,
přijde den, z dolů jde plamen a dým,
přijde den, zúčtujem spolu!*

Běžným motivem, bez něhož by proletářský diskurs nebyl autentický, je silný důraz na vyjádření těžké fyzické práce, interpretované jako „boj o chleba“. Na „bojišti práce“ zůstávají ležet mrtví a ranění, tj. dělníci stížení pracovními úrazy, zastřelení při demonstracích apod. Do diskursu i ikonografie se často dostávají motivy zaťatých pěstí

jako symbolu vzdoru, nebo motivy planoucích očí uvědomělých dělníků, vycházejícího slunce jako naděje na lepší svět a také motiv nepřátelské aliance kapitalismu, militarismu a klerikalismu, personifikované osobami obtlouštělého velkopodnikatele povalujícího se na pytlích s penězi, oficíra se zlatým límcem a samozřejmě dobře živeného duchovního, nejlépe právě opouštějícího lože farské kuchařky a pojídajícího nějakou vybranou lahůdku. Užití typického diskursu spojuje příznivce socialistického dělnického hnutí do té míry, že vlastně tento diskurs hnutí jako takové *vytváří*. Účastníkům manifestací apod. je vlastně vcelku lhostejné, o čem se mluví, zpívá a co vyjadřují symboly, jde jim o to, že cítí pocit sounáležitosti s určitou (z nestranného úhlu pohledu dosti nekonkrétní a individuálně vykládanou) vizí společenské změny.

Pro nacionální a šovinistický diskurs lze za typické znaky považovat důraz na půdu, krev i válku jako očištný boj, v současném krajně pravicovém diskursu se často opakují alegorie Evropy jako přeplněného člunu na rozbouřeném moři, z něhož je třeba vyhodit ty, kdo jsou zjevnou přítěží. Dalším znakem jsou obraty jako „pevnost Evropa“, „muslimské hordy“ atd. Obecně se poněkud snadněji aplikuje diskursivní analýza na subkultury a politické proudy do značné míry extrémní, protestní, nabízející se stávajícímu hlavnímu proudu jako alternativa. Jakmile se příslušný proud dostane k moci, jeho diskurs se zpravidla mění, rozměňuje se a stává se hůře zkoumatelným.

Badatelsky obtížným, ale významným přístupem je analýza diskursivního stýkání politických proudů a táborů vnímaných z hlediska demokracie jako bezproblémové a těch, které takto vnímány nejsou. Ukázka je z přednášky polského literárního historika Michała Głowińskiego Krize vlasteneckého diskursu: „... *rozdíl mezi diskursem vlasteneckým a nacionalistickým se projevuje při tvorbě toho, co jsem označil jako figura nepřítel. Ve vlasteneckém diskursu se protivník ovšem vyskytuje, je to však pravidelně protivník skutečný a konkrétní. Může být nositelem různých jmen podle historické situace – může být uchvatitelem, nájezdníkem, okupantem apod. Figura nepřítel tu není rozlišovacím znamením, může se objevovat či neobjevovat, rozhodují o tom konkrétní dějinné okolnosti. Je to však činitel nezbytný v diskursu nacionalistickém – bez ohledu na dobu a politické vztahy, v nichž se utváří. Aniž bychom se obávali, že upadneme do špatně podložených zobecnění, řekněme, že bez figury nepřítel není nacionalistického diskursu, je prostě nemožný. Realnost nepřítel tu není zásadní, setkáváme se totiž obvykle s nepřitelem mytickým. Žádný Hannibal nemusí reálně stát před branami Říma, může to být imaginární výtvar, který v nacionalistickém diskursu získá hodnotu něčeho zásadního. Stává se často, že nepřítel mytický, imaginární, více či méně vědomě cíleně utvářený zaujímá místo nepřítel skutečného, se zlými úmysly, agresivního. V publicistice, kterou pěstovala krajní národní pravice ve třicátých letech 20. století, byli jako úhlavní nepřítel představováni Židé.*

Představovali trvalý cíl mytické povahy a – vše tomu nasvědčuje – zastiňovali nepřítel skutečného a nebezpečného, vždyť to přece nebyli Židé, kdo v září 1939 přepadli Polsko a rozdělili si je mezi sebe (neučinili to ani zednáři, a tedy další mytičtí nepřátelé). Vzhledem k figuře nepřítel, s níž se zachází způsobem zde popsaným, se nacionalistický diskurs ve 20. století zásadně neliší od diskursu totalitárního, v podstatě tvoří jeho součást – stejně tak v nacistické verzi, v níž byla postava Žida nutným prvek, jako ve verzi sovětské, v níž byl nevyhnutelným činitelem „podvratný živel“ či „krvavý pes“. Další protiklad je bezprostředním důsledkem předcházejícího. Hovořil bych o motivu vydědění, zbavování národního společenství statků všeho druhu, odnímání. Pro vlastenecký diskurs nemá tento motiv v zásadě žádný význam, neobjevuje se v něm (pokud se samozřejmě netýká konkrétních faktů), ale má zásadní význam pro diskurs nacionalistický, který představuje národní situaci jako situaci ohrožení. Mytický nepřítel nás chce zbavit všeho, co má hodnotu, chce nás zbavit rodinného stříbra – bez ohledu na to, odkud pochází, může to být totiž stejně tak nepřítel vnější, jako vnitřní. Tento proud nacionalistického diskursu projevil neobyčejnou životnost v posledních letech, tvoří totiž jeden z vůdčích argumentů publicistiky pěstované odpůrci vstupu Polska do Evropské unie. Ti, kteří se vyslovují pro přistoupení, vlastně chtějí připravit vlast o všechno, co je v ní cenné. Onen jazyk „připravování o něco“ je tak agresivní a rozšířený, že jej – na což již upozornili jiní – užívají také stoupenci vstupu Polska do Unie. Nelze si nepovšimnout, že motiv „připravování o něco“ má symbolický, ba přímo archetypální charakter. ... Vstup do Unie nás má připravit o půdu. Nejde tu o kousek záhonku, nejde o konkrétní hektary. Má se hrát o to, co tvoří základ národní existence, o obranu toho, co představuje nesmírnou hodnotu – v podstatě však o symbol.“

K dalšímu čtení:

BARTOŠ, Josef: *Metodika a technika historické práce*. Praha 1982.

BERGER, Peter – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno 1999.

BURKE, Peter: *Co je kulturní historie?* Praha 2011.

DINGES, Martin (ed.): *Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Göttingen 1998.

ERHART, Walter – HERRMANN, Britta (eds.): *Wann ist der Mann ein Mann? Zur Geschichte der Männlichkeit*. Stuttgart 1997.

FREVERT, Ute – HAUPT, Heinz-Gerhard (Hg.): *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*. Frankfurt a.M. – New York 2005.

- GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha 2000.
- HANISCH, Ernst: *Der große Illusionist. Otto Bauer (1881–1938)*. Wien – Köln – Weimar 2011.
- HAUPTMAYER, Carl-Hans (Hg.): *Landesgeschichte heute*. Göttingen 1987.
- HAVRÁNEK, Jan – PETRÁŇ, Josef: *Základy statistické metody pro historiky*. Praha 1963.
- HEIM, Manfred: *Einführung in die Kirchengeschichte*. München 2008².
- HIEBL, Ewald – LANGTHALER, Ernst (Hg.): *Im Kleinen das Grosse suchen. Mirkogeschichte in Theorie und Praxis*. Innsbruck 2012.
- HOLLÝ, Karol: *Ženská emancipácia: diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava 2011.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: *Můžeme se domluvit: Šaj pes dovakeras*. Olomouc 1995.
- JINDRA, Zdeněk – SVÁTEK, František – ŠTAIF, Jiří: *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin 1. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*. Praha 1997.
- KOCHER, Gernot: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München 1992.
- KÜHNE, Thomas (ed.): *Männergeschichte – Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*. Frankfurt 1996.
- KÜHNE, Thomas – ZIEMANN, Benjamin (Hg.): *Was ist Militärgeschichte?* Paderborn 2000.
- KROUPA, Jiří: *Metody dějin umění 2. Metodologie dějin umění*. Brno 2010.
- MAURER, Michael: *Kulturgeschichte. Eine Einführung*. Stuttgart 2008.
- MEDER, Stepha: *Rechtsgeschichte. Eine Einführung*. Köln 2008³.
- MYŠKA, Milan: *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. Ostrava 2010.
- NOIRIEL, Gérard: *Úvod do sociohistorie*. Praha 2012.
- PANOFSKY, Erwin: *Význam ve výtvarném umění*. Praha 1981.
- POLÁKOVÁ, Jana – DANIELOVÁ, Helena: *Kořeny – genderový výzkum zaměřený na romské ženy*. *Národopisná revue* XV, 2/2005, s. 105–109.
- POLÁKOVÁ, Jana: *Kapitoly ze současné romistiky (Sondy do historie, metodologie a terénní praxe)*. Dizertační práce. Brno 2011.
- SCHMALE, Wolfgang (ed.): *MannBilder. Ein Lese- und Quellenbuch zur historischen Männerforschung*. Berlin 1998.
- SCHMALE, Wolfgang: *Geschichte der Männlichkeit in Europa 1450–2000*. Wien 2003.
- STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny 20. století*. Praha 2003, dostupné z www.msmt.cz/vzdelavani.

ŠTAIF, Jiří: *František Palacký, život, dílo, mýtus*. Praha 2009.

VANĚK, Miroslav: *Globalizace a digitální revoluce aneb Čtvrtá vývojová fáze orální historie: Ohlédnutí za 14. mezinárodní konferencí orální historie v Sydney*. Soudobé dějiny XII, 2006, č.1–2, s. 269–279.

VANĚK, Miroslav a kolektiv: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. (Skriptum). Olomouc 2003.

WEBER, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha 1998.

Úkoly:

- 1) V čem spočívá významový rozdíl anglických slov *sex* a *gender*?
- 2) Která jsou základní pravidla komparace v historické vědě?
- 3) Proč je za „zlatý věk“ užívání přímé metody považováno 19. století?
- 4) Proč se obrazy s právní tematikou objevují v moderní éře poměrně zřídka?
- 5) Navštivte webové stránky Čs. anarchistické federace a definujte základní znaky anarchistického diskursu.